

Tegenstelde belangen in Binnen-Vlaanderen: controle en beheer van pachters en arbeiders door abt De Loose (abdij van Ename) in de 2de helft van de 17de eeuw

Sander BERGHMANS

Abstract

(EN) When a landholding is so large it cannot be worked by a farmers family, there are two options. First, one can decide to lease out (part of) the land. Second, one can choose to work the land with the aid of hired labor. In this context, a field of tension will arise, as the owner's interests and those of the laborer/leaseholder differ. In this study I will investigate how abbot De Loose from the abbey of Ename dealt with this field of tension on a large, early-modern, landholding in inland Flanders.

(NL) Wanneer een landbouwbedrijf zo groot is dat het niet meer bewerkt kan worden door de familie alleen, zijn er twee opties. Ten eerste kan men ervoor kiezen om het land te verpachten aan een andere landbouwer. Een andere mogelijkheid is om het land zelf te blijven bewerken door extra personeel in dienst te nemen. Echter in deze context ontstond er een spanningsveld waarbij de eigenaar doorgaans andere belangen had dan de werknemer of pachter. In deze studie wordt er aan de hand van de bronnen die abt Antonius De Loose van de abdij van Ename ons naliet, nagegaan hoe een vroegmodern groot landbouwbedrijf in Binnen-Vlaanderen omging met dit probleem.

INLEIDING

Wanneer een boerenbedrijf te groot was om met de arbeid van de eigen familie te bewerken, moest men beroep doen op anderen – hetzij pachters aan wie de gronden verpacht werden, hetzij aan arbeiders die voor de eigenaars moesten werken. Echter, de belangen van beide groepen lopen niet gelijk met deze van de eigenaar.¹ Kijken we naar de eerste groep dan zien we dat een grootgrondbezitter er alle baat bij dat de door hem verpachte gronden en boerderijen goed onderhouden werden en dat hij op vaste momenten een zo hoog mogelijke pacht kon ontvangen. Deze belangen conflicteerden echter met die van de pachters. Zo zouden pachters proberen om het gepachte land te gebruiken aan een zo laag mogelijke prijs of zelfs volledig proberen uit te putten. Pachters hadden er financieel baat bij om zo weinig mogelijk te investeren in het onderhoud van het land (bemesting) of gebouwen. In crisisperiodes probeerden ze ook om uitstel, korting of zelfs kwijtschelding voor hun pachtbetalingen

¹ Geoffrey, *Microeconomic Principles and Problems: A Pluralist Introduction*, 376.

te onderhandelen, waarbij pachters er alle belang bij hadden om de schade te overdrijven.² Aan dergelijk gedrag zaten uiteraard grenzen. Een pachter die het al te bont maakte zou nooit een pachtverlenging aangeboden krijgen.

De vroegmoderne landeigenaar had verschillende manieren om problemen met pachters te bestrijden. Pachten werden onderhandeld met afdwingbare afspraken omtrent de pachtijd, pachtprijs en de uittredestaat van het gepachte goed in het contract.³ Ook kon men soms regels opleggen betreffende het gebruik van het goed en activiteiten beperken of verbieden. Vaak hadden deze regels betrekking op de vruchtwisseling en het openbreken van het land.⁴ In crisisperiodes zien we ook dat het de pachter soms verboden werd om gronden te bezaaien in het laatste pachtjaar. Dit om te voorkomen dat een bankroete boer een uitgeput pachtgoed achterliet.⁵ In de lokale ‘costumen’ werd de regelgeving met betrekking tot pachtcontracten bepaald.⁶ Men kon verschillen verwachten in de handhaving van het contract wanneer een boer een volledige boerderij pachtte in plaats van een aantal losse stukken land in aanvulling op een bedrijf in eigen bezit. Wanneer een pachter alle gebouwen en land die hij gebruikte pachtte en vervolgens de contractuele bepalingen niet nakwam, ging men hem veel sneller verwijderen van de boerderij dan wanneer hij land pachtte naast zijn eigen bezit. Pachters die hun bedrijf volledig pachten konden namelijk eenvoudiger vertrekken en de eigenaar achterlaten met heel veel pachtschulden, daar waar een pachter die ook land of veel kapitaalgoederen bezat minder die neiging had. Een eigen bedrijf of kapitaalgoederen konden namelijk als onderpand voor pachtschulden dienen.⁷ Om al deze problemen te vermijden, moesten pachters regelmatig gecontroleerd worden. Voor verafgelegen pachters werd er daarom vaak beroep gedaan op notarissen of lokale rentmeesters om inningen te organiseren.⁸

Net als bij de pachter bestonden er grenzen aan hoe hard een landeigenaar zich kon opstellen. Hierdoor zien we in de realiteit dat pachtcontracten en de uitvoering hiervan zich op een schaal bewogen tussen het gewenste resultaat van de pachter en verpachter. Dit resulteerde in een compromis dat zeer regio en tijdsafhankelijk was en waarbij de relatieve macht van pachters en verpachters van cruciaal belang was. In regio's en tijden waar er weinig potentiële pachters waren, zag men dat eigenaars concessies moesten doen.

² Boon, “De Landbouweconomie En de Pacht in Vlaanderen Tijdens de Late Middeleeuwen: Enkele Peilingen,” 20; Lambrecht, *Een Grote Hoeve in Een Klein Dorp: Relaties van Arbeid En Pacht Op Het Vlaamse Platteland Tijdens de 18de Eeuw*, 122:56–64.

³ Lambrecht, *Een Grote Hoeve in Een Klein Dorp: Relaties van Arbeid En Pacht Op Het Vlaamse Platteland Tijdens de 18de Eeuw*, 122:53–63.

⁴ Vandewalle, “Het Pachtcontract in Westelijk Vlaanderen 1550-1645. Een Analytische Studie.”

⁵ Boon, “De Landbouweconomie En de Pacht in Vlaanderen Tijdens de Late Middeleeuwen: Enkele Peilingen,” 20.

⁶ Vandewalle, “Het Pachtcontract in Westelijk Vlaanderen 1550-1645. Een Analytische Studie,” 10–20.

⁷ Jansen, *Landbouwpacht in Brabant in de Veertiende En Vijftiende Eeuw*, 8; Hoffman, “Un Nouvel Indice de La Productivité Agricole: Les Baux de Notre-Dame de Paris, 1450-1789,” 225.

⁸ Hainsworth, *Stewards, Lords and People*, 6–22; Tytgat, “Van rentmeesters en intendanten. Het beheer van de Arenberggoederen,” 135–40.

Zo werd er in Toscane aan deelpacht gedaan, als oplossing om het gebrek aan kapitaalkrachtige pachters op te lossen. Hierbij gingen de eigenaars zelf extra risico lopen en een deel van de bedrijfsactiviteiten mee financieren.⁹ In de polders ten noorden van Antwerpen ging men na de crisissen en oorlogen van de 18de eeuw de pachtprijsdalingen voor de grote pachters niet meer terugdraaien. Door het gebrek aan grote kapitaalkrachtige boeren konden deze pachters druk zetten op de eigenaars om de pachtprijs niet terug te verhogen.¹⁰ In regio's met veel landbouwers, zoals Binnen-Vlaanderen, zag men dat de eigenaars veel macht hadden en steeds hogere pachtprizen konden vragen, hoewel ook deze soms niet (volledig) geïnd werden onder druk van oorlogen en crisissen.¹¹

Wanneer een grondeigenaar/boer met veel land besloot om zijn eigen land te bewerken in plaats van te verpachten, zag men ook hier een spanningsveld. Deze verschilde echter van de problemen met de pachters. Er zijn voor de vroegmoderne tijd reeds enkele schrijvers die de soms problematische verhouding met arbeiders bespreken. In het 18de-eeuwse traktaat van Abbé Rozier, stond beschreven hoe vaak knechten en meiden volgens hem luierden. Ook andere schrijvers van die tijd -zoals Charles Estienne, en Olivier de Serres- klaagden dat knechten en meiden eigendommen zouden ontvreemden of niet hard werken.¹²

In tegenstelling tot de pachten was er dus veel meer en frequentere controle nodig bij arbeid.¹³ De voorwaarden waaraan knechten en meiden, arbeiders en ambachtslui dienden te voldoen, waren namelijk veel minder eenvoudig in een contract te gieten. Contracten -vooral in het geval van knechten en meiden- bestonden¹⁴, maar het was zeer moeilijk om elk scenario of aspect van de job te dekken met zo een contract. Dagarbeiders werden op een andere manier benaderd. Ze werden behandeld als zelfstandigen en vaak golden mondelinge afspraken voor het werk dat gedaan moest worden.¹⁵ Daarom moest een landbouwbedrijf tijd en geld investeren in controle.¹⁶ Deze controle zou gaan bepalen hoe arbeiders beloond en bestraft zouden worden. Deze controle moest bijna dagelijks gebeuren en kostte dus meer dan de controle van pachters. Daartegenover stond uiteraard een potentieel hogere winst voor de landeigenaar omdat deze zelf het risico nam om landbouwactiviteiten uit te voeren.¹⁷

⁹ Emigh, *The Underdevelopment of Capitalism : Sectors and Markets in Fifteenth-Century Tuscany*, 97–100.

¹⁰ De Wever, *Pachtprizen in Vlaanderen En Brabant in de Achttiende Eeuw: Bijdrage Tot de Konjunkturstudie*, 196–98.

¹¹ Van Isterdael, "Landbouwstructuren in Het Land van Aalst (17de-18de Eeuw)," 290–300.

¹² Hoffman, *Growth in a Traditional Society : The French Countryside, 1450-1815*, 40–45.

¹³ Emigh, *The Underdevelopment of Capitalism : Sectors and Markets in Fifteenth-Century Tuscany*, 109–13.

¹⁴ Lambrecht, "Slave to the Wage? Het Dienstpersoneel Op Het Platteland in Vlaanderen (16de-18de Eeuw)," 34–36.

¹⁵ Van der Ven, *Geschiedenis van de arbeid. 2 : Hoge middeleeuwen en nieuwe tijd*, 63–66.

¹⁶ Hoffman, *Growth in a Traditional Society : The French Countryside, 1450-1815*, 40–45.

¹⁷ Emigh, *The Underdevelopment of Capitalism : Sectors and Markets in Fifteenth-Century Tuscany*, 109–13.

Om de controlekosten te beperken, probeerde men knechten en meiden aan te nemen die in de buurt van hun bedrijf leefden. Soms wist men zelfs een soort van cliëntrelatie met bepaalde families op te bouwen, waarbij eenzelfde familie generaties lang knechten en meiden ging leveren aan één en hetzelfde bedrijf. Deze langdurige relatie zorgde ervoor dat knechten en meiden minder de neiging hadden om hun werkgever schade te berokkenen.¹⁸ Dergelijke lange termijnrelaties konden ook voor dagarbeiders werken. In Binnen-Vlaanderen zag men dat grote landbouwers bij kleine boeren gingen ploegen omdat deze laatsten het kapitaal niet bezaten om paarden te onderhouden. Deze kleine boeren zouden dan als compensatie arbeidsdiensten verrichten op de grotere boerderij.¹⁹ De gemaakte afspraken niet nakomen, zou ervoor zorgen dat de tegenpartij zou stoppen diensten te leveren. Bovendien zou men een slechte naam krijgen in het dorp.

Knechten en meiden konden ook aangemoedigd worden met de belofte van een loonsverhoging in ruil voor hard werk. Landbouwers hadden evenwel de mogelijkheid om die loonsverhoging niet toe te kennen of om het arbeidscontract niet te verlengen.²⁰ De kans is echter klein dat eigenaars dit langdurig konden volhouden. In tegenstelling tot knechten waren landbouwers niet mobiel en zouden ze in de omgeving al snel een slechte naam krijgen, daar waar oneerlijke of opportunistische knechten en meiden veel eenvoudiger andere oorden konden opzoeken.²¹ Dus ook hier zien we dat beide partijen theoretisch gezien de extremen konden opzoeken, maar in de praktijk altijd een compromis moesten zoeken met de tegenpartij om problemen op de lange termijn te voorkomen. Ook hier gold dat in plekken waar er een arbeidstekort was, men goed moest zorgen voor de arbeiders. Daar waar er arbeid in overvloed was, kon men dan weer strengere eisen stellen.²²

Cruciaal om te oordelen over hoe arbeiders zich gedroegen, was informatieverwerving. Informatie was nodig om de werknemers een juiste verloning of bestraffing te geven. Bovendien heeft de actie en de wetenschap van het informatie vergaren een motiverend effect op de gecontroleerde.²³ Soms hadden grootgrondbezitters rent- of hofmeesters in dienst die de werkzaamheden van de arbeiders overzagen.²⁴ De hoeveelheid beschikbare informatie ging veel bepalen voor arbeiders: een studie naar de domeinen van de hertogen van Arenberg toonde aan dat de beschikbaarheid van informatie zeer sterk afhing

¹⁸ Hoffman, *Growth in a Traditional Society: The French Countryside, 1450-1815*, 48–49.

¹⁹ Lambrecht, *Een Grote Hoeve in Een Klein Dorp: Relaties van Arbeid En Pacht Op Het Vlaamse Platteland Tijdens de 18de Eeuw*, 122:114–23.

²⁰ Hoffman, *Growth in a Traditional Society: The French Countryside, 1450-1815*, 44–46.

²¹ Hoffman, 46–48.

²² Thoen, “Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden : tekstregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de- eerste helft 16de eeuw),” 960–75.

²³ Eisenhardt, “Agency Theory: An Assessment and Review,” 60.

²⁴ Hainsworth, *Stewards, Lords and People*, 6–20; Tytgat, “Van rentmeesters en intendanten. Het beheer van de Arenberggoederen,” 135–46.

van de fysieke afstand tussen werknemer en inspectie. De hoeveelheid beschikbare info kon bepalen op welke manier er lonen (variabel of vast) betaald werden.²⁵

Niet alleen de afstand, maar ook het type arbeid is belangrijk. Waar het werk goed onderscheiden kon worden aan de hand van eenheden (bijvoorbeeld één boom hakken) zette men graag in op stuklonen, omdat deze de arbeidskrachten beloonden voor hard werk. Indien dit niet mogelijk was, moest men terugvallen op een vast loon.²⁶ Deze werden berekend aan de hand van de nood aan arbeid en eventueel de kracht en ervaring van de arbeider. Stuklonen zien we daarom vooral terugkomen bij dagarbeiders bij wie de taken vaak goed afgelijnd waren. Hoewel dagarbeiders in principe voor slechts één dag in dienst genomen konden worden, zien we dat deze vaak voor langere periodes in dienst waren en ook later terugkwamen naar de boerderij, indien men tevreden was over het geleverde werk.²⁷

Wanneer er potentieel meer schade kon toegebracht worden omwille van de waarde van de goederen of wanneer de omstandigheden zeer moeilijk waren omwille van crisissen zoals oorlogen, versterkte de spanning tussen beide partijen. In het eerste geval omdat zelfzuchtig gedrag een potentieel grotere impact had, in het tweede geval omdat problemen fataal konden zijn in een context van verliezen of flinterdunne marges.²⁸ Om deze reden is de late 17de eeuw een ideale periode om deze tegengestelde belangen te onderzoeken in het graafschap Vlaanderen. Vlaanderen viel ten prooi aan diverse oorlogen, terwijl de bevolkingsdichtheid in vooral Binnen-Vlaanderen toenam. Dit zette druk op de prijzen, waardoor men zowel in vredes- als oorlogstijd de neiging had om nauwer toe te zien op de uitoefening.²⁹

Economische situatie in 17de-eeuws Binnen-Vlaanderen

Binnen-Vlaanderen werd in de 17de eeuw gekenmerkt door een hoge bevolkingsdichtheid³⁰ en sterk schommelende graanprijzen.³¹ In Binnen-Vlaanderen was er een aanzienlijk deel van de gronden nog eigendom van de exploitant, met uitschieters tot 50%-60% in het Land van Dendermonde, het Land

²⁵ Berghmans, "The Management of the Forests of the Dukes of Arenberg from 1600 until 1820," 1066–68.

²⁶ Stiglitz, "Incentives and Risk Sharing in Sharecropping," 242.

²⁷ Lambrecht, "Slave to the Wage? Het Dienstpersoneel Op Het Platteland in Vlaanderen (16de-18de Eeuw)"; Lambrecht, *Een Grote Hoeve in Een Klein Dorp: Relaties van Arbeid En Pacht Op Het Vlaamse Platteland Tijdens de 18de Eeuw*, 122:134–45.

²⁸ Eisenhardt, "Agency Theory: An Assessment and Review," 60–70; Shapiro, "Agency Theory," 270; Stroh et al., "Agency Theory and Variable Pay Compensation Strategies," 764–65.

²⁹ Vandenbroeke and Vandewalle, "Regionaal Comparatieve Analyse van Het Prijsverloop in NW-Europa (15de-18de Eeuw).," 224–30; Devos en Van Rossem, "Oud, Ouder, Oudst: Regionale En Lokale Verschillen in Sterfte in Het Graafschap Vlaanderen Tijdens de Zeventiende En Achttiende Eeuw," 42–43.

³⁰ Devos and Van Rossem, "Oud, Ouder, Oudst: Regionale En Lokale Verschillen in Sterfte in Het Graafschap Vlaanderen Tijdens de Zeventiende En Achttiende Eeuw," 39–53.

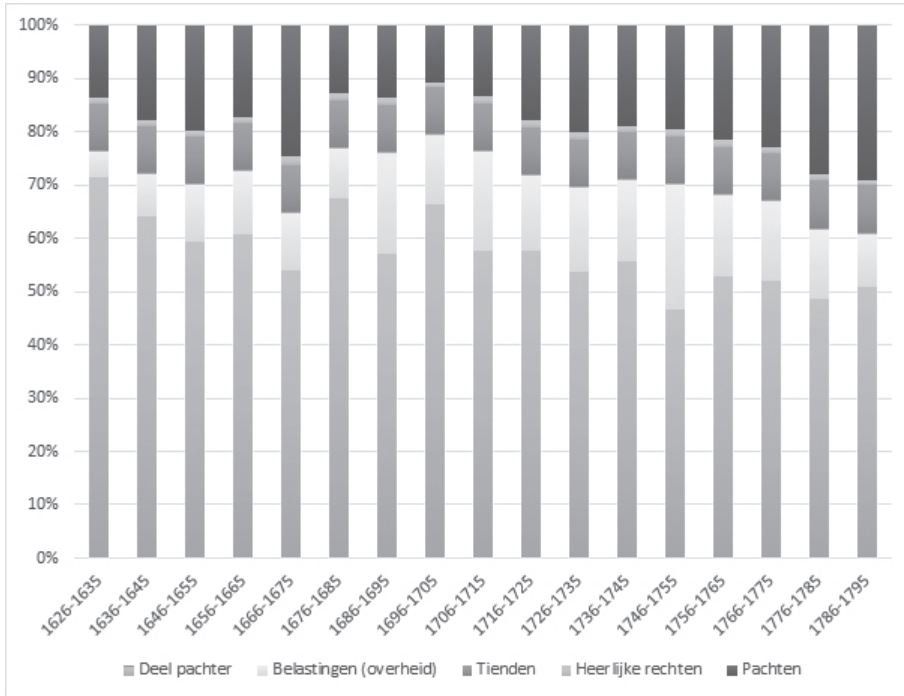
³¹ Craeybeckx en Verlinden, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, 85–87.

van Aalst en Nevele. De pacht- en grondprijzen waren er hoog en doorgaans waren er in de dorpen slechts een paar grote bedrijven en vele kleine bedrijven actief. De grond werd zeer intensief bewerkt door de kleine boeren. Daardoor hadden deze kleine boerderijen in Binnen-Vlaanderen een zeer hoge grondproductiviteit (opbrengst per hectare). Doordat men veel arbeid stak in het bewerken van de grond, hadden deze landbouwbedrijven doorgaans een zeer lage arbeidsproductiviteit (opbrengst per gewerkt uur). Het verpachten van gronden aan deze kleine landbouwbedrijven was zeer lucratief, aangezien de eigenaar meer geld per hectare ontving door kleine lapjes grond te verpachten dan wanneer deze als een groter geheel verpacht werden. De kleine boeren konden per hectare meer betalen omdat deze dus een hogere landproductiviteit realiseerden. De pachtprijzen voor kleine landbouwbedrijven konden bovendien nog verder stijgen omdat kleine boerderijen in Binnen-Vlaanderen zich naast de landbouw ook met proto-industriële activiteiten gingen bezighouden.³² Deze activiteiten leverden extra geld op dat de landeigenaars konden afromen. Zo konden eigenaars van pachtgrond in het land van Aalst jaarlijks tussen de 10%-20% van de bruto-inkomst van een veld rogge als pacht ontvangen (grafiek 1).

Grote landbouwbedrijven hadden een iets hogere arbeidsproductiviteit door bijvoorbeeld de frequentere inzet van paarden in de plaats van mankracht, maar hadden doorgaans een lagere grondproductiviteit omdat ze niet zo intensief hun gronden gingen bewerken. In tegenstelling tot de kleine bedrijven die hun gronden konden bewerken met de arbeid van het gezin, moesten grote landbouwbedrijven namelijk extra arbeid aanwerven. Toch bleven deze boerderijen een belangrijke rol vervullen in Binnen-Vlaanderen. Hun paarden werden bijvoorbeeld ingezet om de akkers van de kleine boeren te ploegen. Het handmatig omspitten van de akkers was bijgevolg niet meer nodig, wat een arbeidsbesparing voor deze kleine boeren opleverde. Op deze wijze ontstond er een symbiose in Binnen-Vlaanderen, waarbij grote bedrijven een essentiële rol vervulden in het efficiënt bewerken van de akkers van de kleinere.³³

³² E. Thoen, 'Social agrosystems as an economic concept to explain regional differences. An essay taking the former county of Flanders as an example (Middle ages-19th century)', *Landholding and Land Transfer in the* (2004), pp. 47–66; Soens en Thoen, 'The Impact of Central Government Taxation on the Flemish Countryside (end 13th-18th Centuries): Some Reflections', pp. 963–96.

³³ Vermoesen, *Markttoegang En 'commerciële' netwerken van Rurale Huishoudens: De Regio Aalst, 1650-1800*, 223–26.

Grafiek 1: verdeling bruto-inkomsten 1 hectare rogge in het land van Aalst³⁴

Om de groeiende bevolking in Binnen-Vlaanderen te voeden was men niet alleen het land intensiever gaan bewerken, maar was men vanaf de middeleeuwen ook bos gaan omzetten in landbouwareaal.³⁵ Dit zette echter zware druk op de houtbevoorrading. Houtprijzen stegen en er waren weinig alternatieven. Hierdoor ging men in toenemende mate hagen aanplanten en marginale stukken land bebossen. Bosbezitters -voornamelijk grote heren en abdijen- profiteerden van deze trend en verkochten hun hout aan steeds hogere prijzen.³⁶

In deze context was het voordelig voor boseigenaars om meer hout te produceren. Bestaande landbouwgrond (vooral weides) werd omgezet tot bos en er werd ingezet op de intensivering van de bosbouw. In het bos van Ename -een bos grotendeels in eigendom van de abdij van Ename- zien vanaf het begin van de 15de eeuw dat graasland terug beplant werd met bomen. Deze evolutie zette zich voort doorheen de rest van de vroegmoderne tijd, ook ten tijde van abt De Loose (late 17de eeuw).³⁷ We zien in die periode dan ook

³⁴ Cijfers van Van Isterdael, 'Landbouwstructuren in het Land van Aalst (17de-18de eeuw)', pp. 297-98.

³⁵ Tack, Van Den Bemt, en Hermly, "Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie," 29-35.

³⁶ Berghmans en Vervaet, "Hout Als Energiebron in Vroegmodern Vlaanderen"; Tack, Van Den Bemt, en Hermly, "Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie," 29-35.

³⁷ Berghmans en Vervaet, "Hout Als Energiebron in Vroegmodern Vlaanderen"; Tack, Van Den Bemt, en Hermly, "Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie," 29-35.

dat bossen beter werden onderhouden en men gekapte percelen nauwgezetter ging herbeplanten. Ook ging men proberen om schade aan de bossen en diefstal van hout te voorkomen. Voor hakhout werd er gezocht naar een ideaal ‘oogstritme’.³⁸

In tegenstelling tot landbouwgrond en weides werden bossen doorgaans niet verpacht. Een bos kon men met zeer weinig arbeid onderhouden en vergde tegelijkertijd een langere investeringshorizont dan landbouw en veeteelt. Bij hakhout duurde het vaak tussen de 6-9 jaar voor men kon oogsten, terwijl bij hoog hout het tientallen jaren kon duren eer een boom gekapt kon worden. Bossen werden zeer zelden in pacht gegeven omdat het moeilijk was de precieze waarde vast te stellen en de boskap zo te reguleren dat het bos na afloop van de pacht evenveel waard zou zijn als bij aanvang van de pacht.³⁹

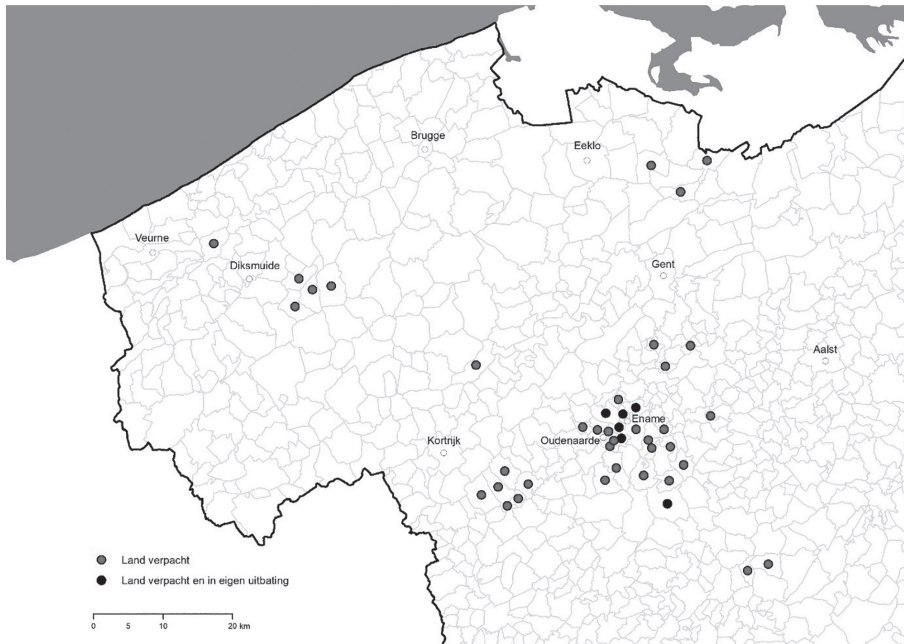
Abt De Loose en zijn archieven

Een interessante casus om het spanningsveld tussen pachter/arbeider en eigenaar te bestuderen in Binnen-Vlaanderen, is deze van de Sint-Salvator abdij te Ename: het gros van het bezit van de abdij lag in Binnen-Vlaanderen (Kaart 1). De abdij hield een deel van dit land in eigen uitbating (bos, weiden en landbouwgrond), maar gaf het merendeel uit in pacht (Tabel 1). Bovendien is er relatief veel en hoogkwalitatief bronmateriaal uit de 17de eeuw beschikbaar dankzij abt Antonius De Loose.

³⁸ Berghmans, “The Management of the Forests of the Dukes of Arenberg from 1600 until 1820,” 1070–73; Berghmans en Vervaeke, “Hout Als Energiebron in Vroegmodern Vlaanderen,” 251–56; De Vijlder en Berghmans, “Van Gemeenschapsgoed Naar Privaat Bezit? Bosbeheer in de Zeventiende En Achttiende Eeuw: Casus De Arenbergs,” 50–54; Tack, Van Den Bemt, en Hermly, “Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie,” 93–114.

³⁹ Berghmans, “The Management of the Forests of the Dukes of Arenberg from 1600 until 1820,” 1070–73; Berghmans en Vervaeke, “Hout Als Energiebron in Vroegmodern Vlaanderen,” 251–56; De Vijlder en Berghmans, “Van Gemeenschapsgoed Naar Privaat Bezit? Bosbeheer in de Zeventiende En Achttiende Eeuw: Casus De Arenbergs,” 50–54; Tack, Van Den Bemt, en Hermly, “Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie,” 93–114.

Kaart 1: verspreiding bezit abbdij van Ename

Antonius De Loose (1621-1681) vervoegde de Sint-Salvator abbdij te Ename in 1642. Al snel vervulde De Loose belangrijke beheersfuncties in de abbdij. Hij klom op van proost (1649) naar algemeen ontvanger (1655). Na één jaar prior te zijn geweest in 1656, werd hij tot abt verkozen in 1657.⁴⁰ De Loose was niet als eerste uit de verkiezingsstrijd gekomen. Hoewel hij slechts op de tweede plaats stond, verkoos men hem toch omdat hij de nodige spirituele en administratieve kwaliteiten bezat, maar ook goed lag binnen de gemeenschap. Bovendien had hij nog meer jaren te leven dan zijn 7-jaar oudere tegenkandidaat.⁴¹ Tijdens zijn bestuursperiode stond hij bekend als een economisch vernieuwer die de discipline en orde herstelde na een rampzalige 80-jarige oorlog waarbij een deel van het klooster gesloopt was geweest, tafelzilver verkocht werd en stukken van het domein afgestoten waren geweest.⁴² In 1648, aan het einde van de tachtigjarige oorlog, werd de toestand van de abbdij en haar pachtboerderijen omschreven als ‘totale ruine des nos biens et censiers’. Bovendien had de abbdij zware financiële problemen door de jarenlange bijdragen aan de inkwartiering van soldaten en allerhande oorlogsbelastingen.⁴³

De Loose had voor zijn benoeming als abt mee de orde in het klooster hersteld, maar vooral het beheer van de wereldlijke bezettingen terug op orde

⁴⁰ Algemeen rijksarchief Brussel (verder ARA) Brussel, Raad van State, 1298 Ename bundel De Loose (brief 24 april 1656)

⁴¹ ARA Brussel, Raad van State, 1298 Ename bundel De Loose (rapport verkiezingsuitslag 15 april 1656)

⁴² Milis, “Abbaye de Saint-Sauveur à Ename,” 41–46.

⁴³ ARA Brussel, Raad van State, 1298 Ename bundel De Loose (brief oktober 1648)

gesteld.⁴⁴ In 1655 ging De Loose als algemeen-ontvanger voor de abdij een baljuw met schulden achterna.⁴⁵ En bij zijn aantreden als abt bepleitte hij een verstrenging van de regels voor de monniken.⁴⁶ Ook erbuiten kon hij als abt een zekere macht uitoefenen. Zo kon hij in het Eenaamse de hoogbaljuw benoemen.⁴⁷ Deze macht en de bezittingen van de abdij moest De Loose tijdens zijn abtperiode aanwenden om het oorlogsgeweld te overleven. In 1658 ontsnapte Oudenaarde nipt aan plunderingen en vonden Franse troepen onderdak in de abdij.⁴⁸ Bovendien vroeg de abt in 1670 toestemming aan de overheid om hout te verkopen voor de aanbouw van de versterking van Vauban in Oudenaarde.⁴⁹ In 1673 foerageerden Franse soldaten in de omgeving van Oudenaarde op zoek naar voedsel voor 4000-5000 paarden.⁵⁰ Ondanks deze perikelen slaagde De Loose erin om de abdij te doen bloeien. Het klooster werd hersteld, er werden nieuwe klokken aangekocht⁵¹ en er werden dure kaart- en renteboeken gemaakt van het bezit van de abdij.⁵²

Als abt van Ename schreef De Loose een traktaat⁵³ dat zou dienen als referentie en handleiding van hoe het domein van de abdij beheerd diende te worden. De abdij baatte eigen landbouwactiviteiten uit, maar ging ook delen van haar domein verpachten. Een dergelijke manier van uitbating was niet uitzonderlijk. Veel kloosters en abdijen hielden er een dergelijke gemengde uitbatingstructuur op na. Ook (kleinere) adellijke families bezaten regelmatig nog een herenboerderij in eigen uitbating, in combinatie met de verpachting van grond.⁵⁴ In zijn traktaat beschreef De Loose zeer expliciet en nauwgezet hoe beide delen van het domein behandeld dienden te worden. Hij ging hierbij in op (mogelijke) problemen met werklui en pachters.⁵⁵ Dit is evenwel

⁴⁴ Rijksarchief Gent (verder RA Gent), Archief van de abdij van Ename, nr. 277, Diverse stukken m.b.t. de aanstelling en het beheer van abt Anthonius De Loose (1657-1665).pg. 1-10

⁴⁵ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, nr. 2686, Stukken i.v.m. een proces van Anthonius De Loose, ontvanger-generaal van de abdij tegen Gillis Vander Linden, baljuw van ten Daele, 1655.

⁴⁶ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, nr. 277, Diverse stukken m.b.t. de aanstelling en het beheer van abt Anthonius De Loose (1657-1665).pg. 1-10

⁴⁷ Opmerkelijk was dat de hoogbaljuw in Ename die in 1664 benoemd werd Johannes De Loose heette. RA Gent, Archief van de abdij van Ename, nr. 1582, Eedaflegging van Johannes De Loose als hoogbaljuw van Ename (1664).

⁴⁸ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, nr. 277, Diverse stukken m.b.t. de aanstelling en het beheer van abt Anthonius De Loose (1657-1665).pg. 12

⁴⁹ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, nr. 277, Diverse stukken m.b.t. de aanstelling en het beheer van abt Anthonius De Loose (1657-1665).pg. 12 bis; ARA Brussel, Raad van State, 1298 Ename bundel De Loose (brief toelating houtverkoop 1670)

⁵⁰ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, nr. 277, Diverse stukken m.b.t. de aanstelling en het beheer van abt Anthonius De Loose (1657-1665).pg. 12

⁵¹ Tack, Van Den Bemt, en Hermy, "Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie," 1-20.

⁵² RA Gent, Archief van de abdij van Ename, 1293-1294, Werkboeken 1647-1652; 1162, kaartboek, ARA Brussel, Geheime raad, 299 Ename près Audenaarde; Raad van State, 1298 Ename bundel De Loose

⁵³ De bewaarde stukken van dit traktaat zijn gepubliceerd geweest in: Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t' Ename*. In het vervolg van deze paper zal er naar deze uitgave verwezen worden.

⁵⁴ E.g. Thoen, "Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden : tekstregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de- eerste helft 16de eeuw)"; Vervaet, "Het Brugse Sint-Janshospitaal En Zijn Grote Hoevepachters in de 15e En 16e Eeuw: Wederkerigheid En Continuïteit in Functie van Voedselzekerheid."

⁵⁵ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t' Ename*.

een zeer uitzonderlijke bron. De Loose zijn traktaat is geenszins een representatie van elk bedrijf. De Loose's bron kan ons wel inzicht verschaffen in wat de mogelijke problemen waren die een grootgrondbezitter tegenkwam in het beheer van zijn bedrijf en welke oplossingen er voorhanden waren. Bovendien kan deze bron ons helpen bij het bepalen van de (on)macht van een Binnen-Vlaamse (groot)grondbezitter ten opzichte van zijn pachters en werknemers in de late 17de eeuw.

Naast zijn traktaat vinden we voor de tijd van De Loose ook landboeken, renteboeken, kaarten, werkboeken en allerhande brieven, correspondentie en regelgeving terug.⁵⁶ De landboeken hielpen met het in kaart brengen van het bezit van de abdij, terwijl de renteboeken en kaarten aantonen hoe geïnteresseerd De Loose was in het verdedigen en vastleggen van de bezittingen van de abdij na de verwoestende 80-jarige oorlog. De werkboeken bieden inzicht in hoe de werklui betaald werden, terwijl de brieven, correspondentie en regelgeving verder bijdragen aan inzicht in wie De Loose juist was en hoe hij omging met werklieden en pachters. Hoewel het gebruikte bronnenmateriaal zeer uitgebreid is, geeft deze studie uiteraard enkel het standpunt van de eigenaar weer en niet van de pachter of werknemer. Aangezien deze twee laatste nagenoeg geen bronnen nalieten. De bronnen van De Loose zullen uiteraard wel een mooi overzicht geven over welke spanningsvelden er waren, aangezien de belangrijkste conflictvelden tussen de twee partijen zich altijd op de één of andere manier manifesteerden en impact op hen hadden.

Het bezit van de abdij

De abdij van Ename bezat ten tijde van De Loose 1920,268 hectare land (Tabel 1). Het gros van het bezit lag in Binnen-Vlaanderen (Kaart 1 en Tabel 1). Bijna de helft (46%) van het bezit van de abdij lag in het land van Aalst (Binnen-Vlaanderen), waar ook de abdij zelf gesitueerd was. Een tweede kern van het bezit lag in het naburige Henegouwen, waar 26% van de abdij haar gronden zich bevonden. In beide gebieden werden er zowel gronden verpacht als in eigen uitbating gehouden. In Henegouwen bestond de grond in eigen uitbating uitsluitend uit bos, terwijl de abdij in het land van Aalst zowel bos als weide en akkerland gebruikte. In totaal had de abdij 246,539 hectare in eigen uitbating.

⁵⁶ O.a. RA Gent, Archief van de abdij van Ename, 1293-1294, Werkboeken 1647-1652; 1162, kaartboek, ARA Geheime raad 299 Eename près Audenaarde; Raad van State, 1298 Ename bundel De Loose

Tabel 1: verdeling landbezit abdij van Ename⁵⁷

Locatie	Hectare in bezit	Aandeel in bezittingen	Hectare in eigen uitbating	Aandeel eigen uitbating binnen het totaal bezit
Land van Aalst	873,725	46%	183,401	21%
Kasselrij Oudenaarde	210,431	11%	0	0%
Kasselrij Kortrijk	67,702	4%	0	0%
Kasselrij Veurne	171,910	9%	0	0%
Vier ambachten	100,524	5%	0	0%
Noordelijk Henegouwen	495,974	26%	63,138	13%
Totaal	1920,268	100%	246,539	13%

Daarnaast bezat de abdij land in de aangrenzende Kasselrij Oudenaarde (Binnen-Vlaanderen) en voorts aanzienlijke stukken grond in de Kasselrijen Kortrijk (Binnen-Vlaanderen) en Veurne (bezittingen van de abdij hoofdzakelijk in het Binnen-Vlaams gedeelte van de Kasselrij). Tenslotte bezat de abdij ook grond in de Vier ambachten. Deze streek rond Zelzate was een overgangsgedebied van Kust- naar Binnen-Vlaanderen.⁵⁸ De gronden in deze gebieden lagen te veraf van de abdij om direct te exploiteren en werden daarom volledig verpacht. Naast haar landbouwbezittingen bezat de abdij nog diverse huizen, molens en rechten die geld opbrachten.⁵⁹ De abdij bezat dus langs de ene kant land dat verpacht werd en langs de andere kant een abdijs hoeve/land en diverse stukken bos in eigen uitbating. De verpachtte percelen werden soms aan kleinere boeren verpacht, maar evengoed verpachtte de abdij grote pachthoeves. De pachters betaalden hun pacht in geld, maar soms ook in natura; voornamelijk granen. Daarenboven moesten grote pachters in de buurt langskomen met hun paarden om jaarlijks transportkarweien te verrichten.⁶⁰ De abdijs hoeve zelf voorzag de abdij van het nodige voedsel in de vorm van vlees, groenten, graan, maar ook vis. Daarnaast werd een deel van de opbrengst (vooral schapenvlees en wol) verkocht; voornamelijk op de markt in Oudenaarde. Tenslotte bestond een aanzienlijk deel van de activiteiten uit houtkap, zowel voor eigen gebruik als verkoop.⁶¹

⁵⁷ RA Gent, Archief van de abdij van Ename 1162, kaartboek

⁵⁸ Voor de indeling Kust- en Binnen-Vlaanderen werd er gebruik gemaakt van de kaart in: Vermoesen, "Paardenboeren in Vlaanderen. Middelaars En Commercialisering van de Vroegmoderne Rurale Economie in de Regio Aalst 1650-1800," 11.

⁵⁹ RA Gent, Archief van de abdij van Ename 1162, kaartboek

⁶⁰ RA Gent, Archief van de abdij van Ename 1162, kaartboek

⁶¹ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t'Ename*.

Verpachtingen

Zoals eerder vermeld vond er in Vlaanderen een vrij sterke regulering van de pachtcontracten plaats. Pachten waren beperkt in tijd, de pachtprijs en eventuele karweien stonden vast en de staat van het goed werd vastgesteld bij aanvang, hernieuwing en einde van de pacht. Naast de pachtprijs die betaald werd in geld of natura moesten pachters ook diensten leveren. Zo moesten pachters met paarden drie maal per jaar karweidiensten leveren en moesten pachters die weefden een goed stuk stof leveren.⁶² Bij de verder afgelegen pachters werd een deel van de betaling aanvaard in streekeigen producten zoals de kazen van Pervijze en de boter van Kortemark.⁶³

Op het eerste zicht lijkt de rigide structuur van het pachtcontract weinig ruimte voor verbetering te laten aan De Loose. Tijdens de bestuursperiode van De Loose vonden er echter enkele belangrijke veranderingen in het pachtreglement plaats. De belangrijkste was dat De Loose een addendum liet plaatsen in de contracten van de pachters die dichtbij de abdij woonden. Zij moesten Ename de toelating geven om bermen, kanten en andere marginale gronden te laten beplanten met bomen. Op deze manier kon de abdij de stijging van de houtprijzen maximaal benutten. De lokale pachters kregen hiervoor geen vergoeding, maar mochten wel het houtafval houden.⁶⁴ Deze zet kan gezien worden als een slimme manier van De Loose om extra te verdienen aan de pachters. Hij kon de houtproductie opdrijven zonder hiervoor direct een vergoeding te moeten betalen voor de gebruikte grond. De pachters verloren met het afnemen van deze marginale gronden een mogelijkheid om zelf hout te planten of deze stukken te laten begrazen. De pachters ondertekenden dit addendum, waarschijnlijk omdat ze vreesden dat De Loose eenvoudig meer welwillende pachters kon vinden gezien de hoge vraag naar land in de streek.⁶⁵

Daarnaast moesten de grote pachters in de buurt van de abdij ook toelaten dat er veulens op hun grond gehouden werden. Elk jaar moesten ze een veulen toelaten en na drie jaar kwam de abdij kijken of de veulens konden gebruikt worden op de abdij. Indien de veulens niet geschikt waren, werden deze verkocht. De Loose voorzag een kleine vergoeding voor de paardenknecht en de pachter mocht de mest houden. De Loose beweerde dat de pachter er profijt mee deed en hier niets op tegen zou hebben, aangezien de voeding van de paarden toch al in de schuren lag.⁶⁶ Echter, net zoals bij de bomenaanplant was deze situatie overduidelijk in het voordeel van de abdij. Een veulen kon pas

⁶² RA Gent, Archief van de abdij van Ename 1162, kaartboek; Tack et al.

⁶³ Tack et al., 51.

⁶⁴ RA Gent, Archief van de abdij van Ename 1306

⁶⁵ RA Gent, Archief van de abdij van Ename 1306

⁶⁶ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t' Ename*, 111–13.

vanaf 2-3 jaar gebruikt worden voor licht werk⁶⁷ en -ook al kwam de voeding uit de eigen schuur van de pachter- hij had dit evengoed kunnen verkopen. Het houden van zo een veulen kostte dus effectief geld aan de pachter. De mest die het veulen produceerde en de kleine vergoeding voor de paardenknecht volstonen uiteraard niet om deze kost te compenseren.

Een andere verandering die De Loose doorvoerde ten nadele van zijn pachters was deze van de vergoeding bij paardenkarweien. Pachters met paarden dienden drie maal per jaar karweidiensten te leveren. Deze diensten konden verplaatst worden naar een volgend jaar in de pachttermijn en indien er meer geleverd werden, trok de abdijs de prijs van deze diensten af van de pachtprijs. De Loose had echter opgemerkt dat er vaak veel meer knechten dan nodig meekwamen met de paarden omdat de abdijs voor de arbeid van deze knechten één schelling per begeleidende knecht betaalde. Om dit te vermijden maakte De Loose duidelijk dat men per twee paarden maar één schelling kreeg voor een paardenknecht en niet voor iedere aanwezige.⁶⁸

Deze drie acties van De Loose tonen duidelijk aan dat De Loose macht had over zijn pachters. De twee eerste acties verminderden direct het genot van het pachtgoed en wentelden kosten af op de pachter. Uiteraard kan hiermee rekening zijn gehouden door de pachter bij een volgende hernieuwing van de pacht. Toch kunnen we ervan uitgaan dat zelfs bij een lagere pachtprijs de voordelen voor de abdijs bleven. Aangezien de zelf uitgebate bossen en kwalitatief slechte stukken grond van de abdijs reeds vol geplant waren, had de abdijs enkel nog waardevolle weides en landbouwgrond in eigen uitbating.⁶⁹ Het was voordeliger voor de abdijs om bomen te planten op de marginale gronden van haar pachters dan de eigen vruchtbare gronden hiervoor aan te snijden. Voor de veulens kan men eenzelfde redenering formuleren. Paarden houden kostte veel geld en met deze actie kon de abdijs de kosten van verblijf zoals stalling, paardenknechten en voeding afwentelen.⁷⁰ Vooral het belang van de kost van stalling mag niet onderschat worden. Had de abdijs al deze paarden zelf willen houden, dan had ze zelf een gigantische stal moeten bouwen en extra knechten moeten aannemen. Daar deze reeds aanwezig waren op zo een pachthoeve zal een pachtprijsbeperking of -verlaging vooral voortvloeien uit het eten dat dat paard kreeg en niet zozeer op de vaste kosten van de stal of stalknecht.

⁶⁷ Ellerbrock, *De Nederlandsche paarden-fokkerij, in haren geheelen omvang : bevattende: algemeene grondregelen der paardenfokkerij; de keus van dek-hengst en fok-merriën; hunne oppassing en verpleging ...; hoef-beslag bij jonge paarden, en het geschikt maken tot den arbeid en den verkoop : handleiding voor iedereen fokker van paarden ...; ten dienste van landbouwers, paarden-artsen, officieren der kavalerie en artillerie*, 200–204.

⁶⁸ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t'Ename*, 113–14.

⁶⁹ Tack, Van Den Bemt, en Hermyn, "Bossen van Vlaanderen. Een Historische Ecologie," 29–35.

⁷⁰ Ellerbrock, *De Nederlandsche paarden-fokkerij, in haren geheelen omvang : bevattende: algemeene grondregelen der paardenfokkerij; de keus van dek-hengst en fok-merriën; hunne oppassing en verpleging ...; hoef-beslag bij jonge paarden, en het geschikt maken tot den arbeid en den verkoop : handleiding voor iedereen fokker van paarden ...; ten dienste van landbouwers, paarden-artsen, officieren der kavalerie en artillerie*, 200–206.

Niet alleen zorgden het planten van bomen en het houden van paarden op de pachthoeve voor een kostenbesparing, het zorgde er ook rechtstreeks voor dat het verpachten van grond minder risicovol werd. In tijden van crisis vroegen pachters vaak uitstel, korting of kwijtschelding van betaling.⁷¹ Om dan toch nog iets van inkomen te genereren van hun pachthoeven kon de abdijs het door hun aangeplante hout of de veulens gaan verkopen om de crisis te overleven. Hiermee creëerde De Loose een -weliswaar beperkt- hybride vorm van pacht en directe exploitatie; want hoewel het land verpacht werd, werd het verpachtte land tot op zekere hoogte geëxploiteerd door de abdijs met het houden van paarden en planten van bomen op de pachthoeve.

De derde directe ingreep in het verminderen van de betalingen aan paardenknechten bij karweidiensten toont dat De Loose bezorgd was om misstanden uit het verleden aan te pakken. Deze bezorgdheid zien we ook terugkomen in de interactie met de arbeiders.

Arbeiders

Zoals eerder aangegeven had de abdijs naast pachtgronden ook een eigen uitbating. Arbeiders werkten in twee verschillende regimes. Enerzijds konden ze vast in dienst zijn, anderzijds konden arbeiders ook voor kortere termijn ingeschakeld worden. Beide types arbeid verschilden fundamenteel van elkaar en moesten op een andere manier benaderd worden door de werkgever om problemen te voorkomen. Cruciaal bij het beheer van de goederen van de abdijs was de dispensier, de monnik die verantwoordelijk was voor de financiële administratie van de abdijs. Hij moest notities nemen, rekeningen en inventarissen opmaken, kerfstokken bijhouden en controles doorvoeren. Hij moest zowel de arbeiders als de pachter die diensten kwamen leveren goed controleren. Bij eventuele problemen diende hij de abt onmiddellijk in te lichten.⁷² Daarnaast was er ook een hofmeester aanwezig die ervoor moest zorgen dat de knechten en meiden hun taken op de juiste manier uitvoerden.⁷³

Knechten en meiden

Wanneer men iemand vast in dienst nam als knecht of meid ging men bij aanvang zijn/haar kwaliteiten inschatten en aan de hand daarvan een loon betalen. Normaal gezien bleef deze vaste werkracht inwonen op de boerderij, waarbij kost en inwoon als onderdeel van het loon aanzien werden. Doordat het loon op voorhand werd afgesproken⁷⁴, waren er weinig mogelijkheden om hen doorheen het jaar aan te moedigen om hard te werken. De Loose kon

⁷¹ Lambrecht, *Een Grote Hoeve in Een Klein Dorp: Relaties van Arbeid En Pacht Op Het Vlaamse Platteland Tijdens de 18de Eeuw*, 122:56–64.

⁷² Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdijs t'Ename*, 107–13.

⁷³ Tack et al., 55.

⁷⁴ Lambrecht, "Slave to the Wage? Het Dienstpersoneel Op Het Platteland in Vlaanderen (16de-18de Eeuw)," 33–37.

uiteraard wel contractverlengingen als stok achter de deur houden. Wanneer een knecht of meid goed werk leverde, werd zijn of haar contract verlengd en werd deze eventueel gepromoveerd. Indien men niet tevreden was, verlengde men het contract niet. Doorgaans werd het contract van een knecht of meid niet vervroegd ontbonden, tenzij in extreme omstandigheden. Dit leverde namelijk een slechte naam in de buurt op. Omgekeerd kwam het wel voor dat knechten en meiden vervroegd vertrokken.⁷⁵

Doordat knechten en meiden voor lange periodes aangeworven werden, was het van cruciaal belang dat men op voorhand een goede analyse van de kwaliteiten en het karakter van de knecht of meid maakte. Op die manier kon men vermijden dat men deze te veel zou betalen of dat men slechte werkrachten in dienst zou nemen.⁷⁶

Selectie van de knechten en meiden was dus cruciaal voor de abdij. De Loose stelde voor elke knecht en meid een profiel op. Ze moesten zowel over bepaalde vaardigheden als bepaalde karaktereigenschappen beschikken. Bij bijna alle personen werd ongehuwd zijn (behalve voor zeer gespecialiseerde profielen), vlijt en ijver als voorwaarde gesteld, maar er waren enigszins verschillen tussen vrouwen en mannen. Vrouwen mochten niet te familiair omgaan met anderen op de hoeve en waren idealiter oud.⁷⁷ Mannen mochten, zeker als ze belangrijke taken hadden, niet te veel drinken. Ook oneerlijkheid was uit den boze. Mannen -zoals de tuinman- die zware fysieke arbeid verrichtten, moesten sterk genoeg zijn⁷⁸, terwijl paardenknechten zeer proper moesten zijn.⁷⁹ De verloning van de knechten en meiden werd op voorhand afgesproken. Hier kon weinig aan veranderd worden. Toch wist De Loose een manier te vinden om de verloning van de knechten en meiden in te perken; meer bepaald in hun onderhoud. Hij liet de knechten en meiden namelijk de voedselresten van de monniken eten, in plaats van duurder vers eten te voorzien.⁸⁰ Ook andere vormen van verspilling werden tegengegaan, zoals het gebruik van teveel brandhout⁸¹ en het aanslaan van te veel tonnen klein bier.⁸² Dergelijke maatregelen tonen aan dat De Loose -net als bij de pachters- relatief veel macht had ten opzichte van de werknemers.

Wanneer men gebruik maakte van vaste salarissen is controle van primair belang omdat dergelijke verloning weinig aanzette tot hard werk.⁸³ Op het grootste deel van het aanwezige vaste personeel werd een zeer specifieke vorm van controle uitgeoefend die sterk samenhang met hun job. De grootste

⁷⁵ RA Gent, Archief van de abdij van Enname, 1293-1294, Werkboeken 1647-1652

⁷⁶ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t'Enname*, 61-117.

⁷⁷ Tack et al., 61-62.

⁷⁸ Tack et al., 85.

⁷⁹ Tack et al., 87.

⁸⁰ Tack et al., 64-65.

⁸¹ Tack et al., 58-59.

⁸² Tack et al., 85.

⁸³ Eisenhardt, "Agency Theory: An Assessment and Review," 57-74.

bezorgdheid was er met betrekking tot de schaapherder, omdat deze vrij ver weg van de abdij werkte en bovendien met een groot deel van het kapitaal van de abdij op stap was. De schaapherder werd gecontroleerd door elke avond bij binnenkomst de schapen te tellen. Bovendien werden de schapen gebrandmerkt omdat men in het verleden schaapherders had gehad die vette en gezonde schapen van de abdij hadden verwisseld met magere of zieke schapen van hun eigen kudde. De vetste schapen moesten bovendien altijd in het zicht van de abdij grazen. Wanneer de schaapherder naar de markt ging om de schapen te verkopen aan de slagers, mocht hij geen geld ontvangen. De verkoop moest gespecificeerd worden (aantal en prijs) op een biljet, en later zou de ontvanger van de abdij dit afrekenen met de slager. Bovendien werden er aparte kerfstokken bewaard waarop de verkopen, schenkingen en eigen consumptie van de schapen werden bijgehouden. Tenslotte mocht de schaapherder ook geen eigen schapen houden bij de kudde, om te vermijden dat hij, wanneer niemand het zag, zijn eigen magere schapen zou vervangen door vette schapen van de abdij. Dit was een probleem dat voor de tijd van abt De Loose had plaatsgevonden.⁸⁴ De tweede groep van knechten die met een aanzienlijk deel van het kapitaal van de abdij omging, waren de paardenknechten. De paardenknechten (zowel voor rijpaarden als trekpaarden) moesten het vuil dat geroskamd werd in rijen op de kasseien leggen. Dit werd gedaan zodat de abt kon nagaan of de paarden wel goed verzorgd werden. Bovendien werd ook het lederwaren op regelmatige basis nagekeken. Ook mochten deze (en andere) knechten niet meedoen aan paardenwedstrijden. Dit om te vermijden dat paarden gekwetst zouden raken.⁸⁵ Ook voor andere knechten bestonden er regels. De boerenknechten hadden een vast schema met een streng uurrooster dat gevolgd moest worden. De tuinman moest zaden dateren en labelen zodat er bij een verhuis eenvoudig informatieoverdracht plaats kon vinden. Net als andere knechten werden zij regelmatig gecontroleerd.⁸⁶

Wat zo mogelijk nog verder ging dan de controle op het werk was het ingrijpen in het persoonlijke leven. Voor alle inwonend personeel gold er een avondklok en bovendien mochten ze niet te veel in de kroegen rondhangen. Inwonende meiden moesten zichzelf elke avond afzonderen opdat mannelijke werknemers of monniken niet tot in hun slaapvertrekken zouden geraken. Ook in het dagelijkse leven moesten hun interacties tot een minimum beperkt blijven.⁸⁷ Dit lijkt zeer ingrijpend, en dat was het ook, maar is logisch vanuit het oogpunt van De Loose. Ongewenste zwangerschappen en dronkenschap zorgden naast een slechte naam voor de abdij, immers ook voor een (tijdelijke) daling van de productiviteit van een werknemer.

⁸⁴ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t'Ename*, 27; 65-69.

⁸⁵ Tack et al., 82.

⁸⁶ Tack et al., 85-89.

⁸⁷ Tack et al., 65-117.

De dagarbeiders

De dagarbeiders werkten op een andere manier dan knechten en meiden. Ze woonden niet op de abdij/boerderij en ondertekenden geen contract. De selectieprocedure van de dagarbeiders was minder streng, omdat men iemand waarover men niet tevreden was de volgende dag/keer gewoon niet meer aannam. Dagarbeiders werden op een andere manier betaald dan de vaste werknemers. Dagarbeiders werden verloond per gewerkte dag en eventueel met een stukloon. Dit was zeer belangrijk, gezien er bij aanwervingen van zeer kortdurende contracten bepaalde beperkingen zijn voor een werkgever. De dagarbeider heeft (mogelijk) een veel korter termijnperspectief en er is weinig mogelijkheid tot effectieve bestraffing.⁸⁸

Cruciaal bij de dagarbeiders was de verloning die ze ontvingen. Dagarbeiders ontvingen twee types lonen: daglonen of stuklonen. Deze konden uitbetaald worden in geld, voeding, werktuigen, afbetaling van schulden en kortingen op de pacht prijs indien een pachter ook als dagarbeider kwam werken. Deze laatste manier was ideaal voor een werkgever, aangezien de lange termijn relatie van een pachter met zijn werkgever de pachter zou moeten aanmoedigen om hard te werken en zijn werkgever niet te bedriegen. De hoogte van een dag- of stukloon hing vooral af van de kracht en ervaring/scholing die nodig was om de taak uit te voeren.⁸⁹ De Loose ging overigens als beloning aan dagarbeiders, die 2 tot 3 maand betrokken waren bij de oogstarbeid, een vast contract aanbieden indien deze beter werkten dan de knechten.⁹⁰

Bosarbeiders werden zoveel mogelijk betaald naargelang hun prestaties, bijvoorbeeld voor het kappen van bomen. Voor moeilijk te kwantificeren taken zoals het opruimen van de bossen was dit een dagloon. Dit dagloon kon evenwel verschillen naargelang de zwaarte van de taak. Bosarbeiders, die vaak een langdurige arbeidsrelatie hadden met de abdij, kon men bovendien financieel gaan straffen. Als zij het hakhout niet opgemaakt hadden voor mei, zou een vierde van hun loon ingehouden worden.⁹¹

Vaklui zoals timmerlui en smeden werden zowel per stuk/interventie of per dag betaald, afhankelijk van de mogelijkheden. Vooral wanneer een goed identificeerbaar goed (bijvoorbeeld nagels) afgeleverd moest worden, werden er stuklonen gehanteerd. De Loose zelf was overigens zeer sceptisch over de vaklui die vaak -volgens hem althans- te hoge prijzen vroegen. De Loose probeerde steeds goedkopere prijzen te verkrijgen door actief de markten en gebruiken van andere boeren en handelaars te volgen.⁹² In de werkboeken zien

⁸⁸ Eisenhardt, "Agency Theory: An Assessment and Review," 57–74; Shapiro, "Agency Theory," 270–72.

⁸⁹ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, 1289-1297, Werkboeken 1640-1693; Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t'Ename*, 65–117.

⁹⁰ Tack et al., 39.

⁹¹ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, 1289-1297, Werkboeken 1640-1693; Tack et al., 25; 99-103.

⁹² RA Gent, Archief van de abdij van Ename, 1289-1297, Werkboeken 1640-1693; Tack et al., 15.

we overigens dat het gros van de arbeiders vele werkdagen per jaar voor de abdij werkte, hetgeen aantoont dat de abdij vrij sterk inzet op lange termijn relaties.⁹³

Wat betreft de controle zien we dat deze vaak gelijk liep met de controle van de knechten, aangezien de dagarbeiders vaak met hen samen werkten. Bij de werklui die apart werkten -zoals metsers- schreef De Loose expliciet dat meerdere controles op een dag zichzelf zouden terugbetalen.⁹⁴ Een groep die zeer veel gecontroleerd werd, waren de bosarbeiders: bosarbeiders werkten ver van de abdij en waren voor langere perioden actief op een relatief groot terrein. Bosarbeiders konden daardoor zeer eenvoudig hout ontvreemden. Het was bosarbeiders verboden hout te vervoeren naar huis of aan het einde van de werkdag omdat er een risico op diefstal bestond. Om diefstal verder te ontmoedigen, kregen de bosarbeiders en hun familie jaarlijks 200 ruien brandhout om te voldoen aan hun brandstofnoden. Ontslag dreigde als ze jongens en meisjes inschakelden om hen te helpen en dezen gingen uitbetalen in hout(-afval) van de abdij. Bovendien zouden de dispensier en de abt in de stapels hout gaan kijken of ze nergens kleinere stokken verstopten voor zichzelf. Ook moest men het huis van de bosarbeider onderwerpen aan een inspectie indien men vermoede dat deze niet eerlijk was. Bij de kap in november moest al het gekapte hout binnen de muren van de abdij geplaatst worden als men vermoedde dat er diefstal plaatsvond door de arbeiders of omwonenden.⁹⁵

CONCLUSIE

Uit de deze studie kunnen we afleiden dat De Loose zeer veel deed om de belangen van de abdij te verdedigen. De Loose had uiterst weinig vertrouwen in arbeiders en zette zeer sterk in op correcte selectie en controle. Conflictvelden, bijvoorbeeld het stelen van brandhout door de bosarbeiders of losbandigheid onder de knechten, werden op de manier die De Loose wenste opgelost. Hij wist binnen te dringen in het private leven van de knechten en meiden en wist eveneens te besparen op hun levensonderhoud, hetgeen duidt op een aanzienlijke macht die De Loose had als werkgever.

Ook bij de pachters zien we dat de Loose op een actieve manier de belangen van de abdij verdedigde. In de eerste plaats door goed te selecteren. Ook maakte De Loose tijdens zijn abtperiode veel eenzijdige beslissingen, die vooral dienden om de risico's voor de abdij in oorlogstijd te verminderen en kosten af te wentelen op de pachters. Slechts in beperkte mate dienden excessen aangepakt te worden. De Loose wist zeer goed welke macht hij precies kon uitoefenen over zowel de pachters als werknemers om ze enerzijds zo

⁹³ RA Gent, Archief van de abdij van Ename, 1289-1297, Werkboeken 1640-1693

⁹⁴ Tack et al., *De Monnik-Manager: Abt De Loose in Zijn Abdij t'Ename*, 25.

⁹⁵ Tack et al., 99-102.

veel mogelijk in de pas te laten lopen en ze anderzijds niet te hard te laten afschrikken. Zowel bij pachters als arbeiders kunnen we stellen dat De Loose zeer veel macht kon uitoefenen over beide groepen.

Hoe moeten we de gegevens van De Loose's handboek nu interpreteren? De Loose's handboek en bronnen geven ons een inzicht in hoe een grote hoeve omging met haar arbeiders en pachters. De Loose's inzichten zijn zeer sterk gecodificeerd weergegeven en bieden ons daarom waarschijnlijk een inzicht in de *best practices* die gehanteerd werden door grote boeren in 17de-eeuws Binnen-Vlaanderen. Zijn *best practices* zijn geen revolutionaire veranderingen, maar acties die voortvloeiden uit zijn jarenlange ervaring in het leiden van de abdij, maar ook uit het contact met andere boeren, abdijen en handelaars. Bepaalde elementen van De Loose's beleid zullen daarom waarschijnlijk een bredere verspreiding hebben gehad.⁹⁶ Hierbij moet men dan vooral kijken naar de boeren en landeigenaars in de omgeving van de abdij en dan in het bijzonder in Binnen-Vlaanderen.

Want De Loose's daden en keuzes kunnen niet los gezien worden van de sociaaleconomische situatie in Binnen-Vlaanderen. Een stijgende bevolking, veel pachtkandidaten en schaarse (pacht)gronden vormden de machtsbasis van waaruit De Loose kon opereren en eisen kon stellen aan zijn personeel en pachters. De Loose's daden en manier van beleid voeren kon dus enkel werken in een regio zoals Binnen-Vlaanderen. In poldergebieden -zoals Kust-Vlaanderen- waar er veel minder mensen woonden en er vooral grote pachthoeves waren, was een dergelijke houding onhoudbaar. In een omgeving met weinig autochtone arbeid moest men arbeiders van buitenaf aantrekken⁹⁷, waardoor men minder eisen kon stellen en betere voorwaarden moest aanbieden. Voor de verpachters gold er dat er in de polders minder pachters beschikbaar waren die kapitaalkrchtig genoeg waren om de grote polderhoeves uit te baten.⁹⁸ Hierdoor hadden de polderpachters en-arbeiders relatief meer macht dan de Binnen-Vlaamse pachter. We kunnen dus stellen dat de aanwezige spanningsvelden en de acties van De Loose -en bij uitbreiding deze van andere landeigenaars- in grote mate bepaald werden door de sociaaleconomische macht die men bezat als grondeigenaar in de specifieke context van Binnen-Vlaanderen.

⁹⁶ Tack, "Historische Ecologie van Het Boslandschap in Het Oude Graafschap Vlaanderen En de Aansluitende Delen van Brabant En Henegouwen," 15;51;59.

⁹⁷ van Cruyningen, *Behoudend Maar Buigzaam: Boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen, 1650-1850*, 171-73.

⁹⁸ Clement, *Het Cultuurareaal van de Abdij Ter Duinen. Het Vlaamse Westkwartier Tijdens de Brugse Periode (1625-1791)*, 130-60; De Wever, *Pachtprijzen in Vlaanderen En Brabant in de Achttiende Eeuw: Bijdrage Tot de Konjunkturstudie*, 196-98.